

**BAXTIYOR NAZAROV VA ABDUG'OFUR RASULOVLARNING
ADABIY-TANQIDIY FAOLIYATI**

Farg'ona davlat universiteti filologiya tillarni o'qitish o'zbek tili 4 - kurs

Azamjonova Madinabonu Zoirjon qizi.

E-mail:jmadina270@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek adabiyotshunosligi va adabiy tanqidi taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan yetakchi olimlar Baxtiyor Nazarov hamda Abdug'ofur Rasulovlarning adabiy-tanqidiy faoliyati, ularning o'ziga xos tadqiqot usullari, shuningdek, badiiy asar tahlilidagi metodologik tamoyillari qiyosiy jihatdan chuqur o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *adabiy tanqid, metodologiya, badiiy mahorat, qahramon psixologiyasi, tahlil tamoyillari, adabiy jarayon.*

Аннотация: *В данной статье проводится глубокий сравнительный анализ литературно-критической деятельности выдающихся ученых Бахтиёра Назарова и Абдугафура Расулова, внесших огромный вклад в развитие узбекского литературоведения, а также их уникальных методов исследования и методологических принципов анализа.*

Ключевые слова: *литературная критика, методология, художественное мастерство, психология героя, принципы анализа, литературный процесс.*

Abstract: *This article provides an in-depth comparative analysis of the literary-critical activities of prominent scholars Bakhtiyor Nazarov and Abdugafur Rasulov, who contributed heavily to the development of Uzbek literary criticism, alongside their unique research methods.*

Keywords: *literary criticism, methodology, artistic skill, character psychology, analysis principles, literary process.*

KIRISH *O'zbek adabiyotshunosligi va adabiy tanqidchiligi XX asrning ikkinchi yarmi hamda milliy mustaqillik yillarida o'zining mutlaqo yangi taraqqiyot*

bosqichiga ko'tarildi, bu davrda yaratilgan yirik badiiy asarlarni estetik, ijtimoiy va falsafiy jihatdan tahlil qilish, ularning jamiyat ongi hamda tafakkuridagi o'rnini belgilashda yetakchi munaqqidlarning ilmiy xizmatlari beqiyosdir. Ayniqsa, adabiy jarayonning ichki qonuniyatlarini aniq belgilash, ijodkorning badiiy niyati va asar qahramonlari ruhiyatini teran yoritishda akademik Baxtiyor Nazarov hamda professor Abdug'ofur Rasulovlarning ko'p yillik adabiy-tanqidiy faoliyati alohida ilmiy qimmatga ega bo'lib, ularning fundamental tadqiqotlari bugungi kunda o'zbek filologiyasi va adabiyotshunoslik maktablarida mustahkam metodologik baza vazifasini o'tab kelmoqda.

Baxtiyor Nazarov o'zining yirik monografik tadqiqotlarida adabiy tanqidning nazariy va tarixiy asoslarini yaratishga jiddiy e'tibor qaratib, tanqidchilikning qat'iy estetik mezonlarini shakllantirgan bo'lsa, Abdug'ofur Rasulov ko'proq badiiy matn bilan ishlovchi amaliy tanqid sohasida sermahsul qalam tebratib, zamonaviy nasrimizning yutuq va kamchiliklarini, xususan, Abdulla Qahhor, O'tkir Hoshimov, Shukur Xolmirzayev kabi yetakchi adiblarning badiiy mahoratini, xarakter yaratishdagi o'ziga xosliklarini mikroskopik aniqlik hamda yuqori ziyraklik bilan tahlil qildi.

Bugungi kunda jahon adabiyotshunosligida matnni zamonaviy yondashuvlar, jumladan, germeneytik, retseptiv va strukturalistik metodlar asosida tahlil qilish tamoyillari keng yoyilayotgan bir sharoitda, mazkur ikki yirik munaqqidning an'anaviy hamda modernistik tahlil usullarini o'zaro qiyosiy o'rganish, ularning o'zbek adabiy-tanqidiy tafakkuri rivojiga qo'shgan aniq hissasini adolatli baholash g'oyat muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi¹. Har ikki olim ham tahlil jarayonida badiiy asarning nafaqat g'oyaviy yo'nalishini, balki uning yashirin poetik qatlamlarini, til va uslub xususiyatlarini izchil o'rganib, adabiy matnga nisbatan obektiv, dalillarga asoslangan ilmiy xulosalar berish an'anasini barqaror qildilar, bu holat esa bugungi kun doktorantlari va yosh olimlari uchun metodologik jihatdan puxta shakllangan o'ziga xos ilmiy maktab hisoblanadi.

¹ Nazarov B. — O'zbek adabiy tanqidi. — T.: Fan, 2000. — 45-b

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda qiyosiy-tarixiy, biografik, germeneytik hamda tizimli-struktur tahlil metodlaridan keng ko'lamda foydalanildi, bunda Baxtiyor Nazarov va Abdug'ofur Rasulovlarning asosiy ilmiy monografiyalari, davriy matbuot sahifalarida e'lon qilingan yirik taqrizlari hamda ilmiy-nazariy maqolalari bevosita birlamchi empirik manba sifatida jalb etildi. O'zbek adabiyotshunosligida bu ikki munaqqidning serqirra ijodi va ilmiy merosi qisman Izzat Sulton, Matyoqub Qo'shjonov, Umarali Normatov, Naim Karimov kabi taniqli olimlar tomonidan umumiy adabiy jarayon qamrovida hamda turli yubiley nashrlari doirasida tilga olingan bo'lsa-da, aynan ularning adabiy-tanqidiy faoliyatidagi metodologik mushtaraklik va funksional o'ziga xosliklarni yaxlit tizimda, qiyosiy rakursda o'rganish hozirgi kunga qadar maxsus yirik tadqiqot obyekti sifatida to'laqonli ochib berilmagan edi.

Baxtiyor Nazarovning ilmiy metodologiyasi ko'proq makro-tahlilga, ya'ni butun bir davr adabiyotining qonuniyatlarini, adabiy turlarning evolyutsion rivojlanish bosqichlarini ijtimoiy-tarixiy, iqtisodiy hamda madaniy kontekstda keng qamrovli o'rganishga asoslanadi; olim badiiy asarni faqat matn ichki qobig'ida emas, balki asrlar osha davom etib kelayotgan adabiy-estetik an'analar zanjirining ajralmas halqasi sifatida talqin qiladi². Abdug'ofur Rasulov esa mikro-tahlilning haqiqiy ustasi bo'lib, uning tadqiqot metodologiyasi bevosita yozuvchining ijodiy laboratoriyasiga chuqur kirib borishni, ijodkorning asar yozish jarayonidagi ruhiy holati, qahramonning ichki monologlari, portret chizgilari, peyzaj va g'oyat kichik badiiy detallarning matndagi funksional-semantik vazifalarini badiiy mantig'iga tayanib tahlil qilishni taqozo etadi. Tadqiqot olib borish davomida mazkur olimlarning nazariy-estetik qarashlari dialektik rivojlanish tamoyillari asosida umumlashtirildi va ularning asarlari filologik qonuniyatlarga muvofiq baholanib, ularning adabiyot va jamiyat integratsiyasiga ta'sir darajasi aniqlandi.

² Rasulov A. — Tanqid, talqin, baholash. — T.: Fan, 2006. — 112-b

MUHOKAMA VA NATIJALAR Baxtiyor Nazarov va Abdug'ofur Rasulovlarning boy adabiy-tanqidiy merosini o'rganish jarayonida ma'lum bo'ldiki, garchi har ikki zabardast olim bir davrda va deyarli bir xil ijtimoiy-siyosiy hamda madaniy muhitda faoliyat yuritgan bo'lsalar-da, ularning badiiy matnga yondashish uslubi, tanqidchilik tamoyillari va tadqiqot obyektini tanlash borasida bir-birini uzviy ravishda to'ldiradigan, ammo ilmiy intriga nuqtai nazaridan tamoman farq qiluvchi o'ziga xos maktablari mavjud bo'lib, bu differentsiatsiya o'zbek adabiy tanqidchiligining polifonik xilma-xilligi hamda nazariy teranligini ta'minlagan asosiy omillardan biridir.

Baxtiyor Nazarov o'zining butun ilmiy salohiyatini asosan adabiyotning ijtimoiy-tarixiy tabiati, uning milliy uyg'onish va jadidchilik harakati davridagi yetakchi o'rni, Fitrat, Cho'lpon singari mutafakkirlar ijodi, shuningdek, XX asr o'zbek she'riyati va romanchiligining umumiy sotsiologik taraqqiyot tamoyillari kabi o'ta global va konseptual masalalarni tadqiq qilishga qaratdi; uning "Zamon, qahramon va xarakter", "Hayotiylik va haqqoniylik" kabi salmoqli ilmiy izlanishlari milliy adabiyotshunosligimizda sotsial-estetik tahlilning butkul yangi ufoqlari ochilishiga bevosita zamin yaratdi. Olim adabiy tanqidning o'zini tamoman mustaqil va o'z xususiyatlariga ega ijtimoiy fan sifatida qarab, uning tarixiy shakllanish bosqichlarini ilmiy tizimlashtirdi hamda jamiyatdagi evrilishlar fonida adabiy mezonlarning qanday mutanosiblikda o'zgarishi haqida aniq va qat'iy xulosalar berdi³.

Professor Abdug'ofur Rasulov esa nazariyadan ko'ra ko'proq amaliy tanqid sohasining fidoyi va tinib-tinchimas zahmatkashi sifatida o'nlab, yuzlab zamonaviy yozuvchilarning badiiy olamini kashf etdi, xususan uning ilmiy jamoatchilik tomonidan yuksak e'tirof etilgan "Haqiqat va mahorat", "Iste'dod va e'tiqod" kabi asarlarida o'zbek nasrida kechayotgan murakkab ruhiy jarayonlar, xarakter evolyutsiyasi mantig'i, badiiy tilning o'ziga xos ifodiylik xususiyatlari aniq

³ Nazarov B. — O'zbek adabiy tanqidi. — T.: Fan, 2000. — 89-b

iqtiboslar, jonli misollar va g'oyat chuqur psixologik tahlillar yordamida batafsil ochib berilgan.

1-jadval.

B. Nazarov va A. Rasulovlarning asosiy ilmiy ishlari va ularning qiyosiy tahlili

T/r	Munaqqidning ismi sharifi	Eng yirik va mashhur ilmiy asarlari	Tadqiqot obyekti va asosiy ilmiy yo'nalishi	Badiiy asar tahlilidagi asosiy ustuvor urg'u
1	Baxtiyor Nazarov	"O'zbek adabiy tanqidi", "Zamon, qahramon, xarakter", "Hayotiylik va haqqoniylik"	Adabiyot tarixi metodologiyasi, adabiy tanqid nazariyasi va davr adabiy jarayonlarining sotsiologik qonuniyatlari	G'oyaviy-estetik taraqqiyot, makro-tahlil uslubi, milliy madaniy an'analar va ijtimoiy-tarixiy fonning asarga ta'siri
2	Abdug'ofur Rasulov	"Tanqid, talqin, baholash", "Iste'dod va e'tiqod", "Ilm va ilhom", "Ardoqli adiblar"	Zamonaviy o'zbek nasri poetikasi, yozuvchi badiiy mahorati, uslubiy individuallik va matnning ichki psixologizmi	Mikro-tahlil uslubi, insonning murakkab ruhiy dunyosi, badiiy detalning vazifasi, til jozibasi va xarakterlar dinamikasi

Olib borilgan muhokamalar va keltirilgan faktik ma'lumotlarga tayangan holda aytish mumkinki, Baxtiyor Nazarovning ilmiy ishlanmalari akademik qatlamda adabiy jarayonni konseptual va falsafiy jihatdan tushunishni ta'minlagan bo'lsa, Abdug'ofur Rasulov o'zining o'tkir va tezkor taqrizchilik faoliyati orqali bevosita yozuvchilarning ijodiy laboratoriyasiga kirib borib, o'zbek qissachiligi va romanchiligining badiiy saviyasini yuksaltirishga g'oyat ulkan amaliy

ta'sir ko'rsatdi; natijada o'zbek filologiyasi maktabida nazariya va amaliyotning uzviy uyg'unligi yuzaga keldi.

Rasulov o'z tahlillarida asar syujet liniyalarini shunchaki qayta hikoya qilib bermaydi, balki to'g'ridan-to'g'ri matn poeziyasining ichiga sho'ng'ib, qahramonlar tizimidagi ziddiyatlarni va ichki konfliktlar tugunini ochishda inson ruhiyatini tadqiq etuvchi jahon tajribalaridan ehtiyotkorona va ustalik bilan ijodiy foydalanganligini sezish qiyin emas, garchi bu metodologiya sho'ro mafkurasi davrida ochiqchasiga e'lon qilinmagan bo'lsa-da, olimning xarakter ruhiyatiga tushib borish va uni tahlil qilish mexanizmida aynan mana shunday teran xususiyatlar yorqin namoyon bo'ladi⁴.

2-jadval.

Adabiy-tanqidiy qarashlarning o'ziga xos metodologik tamoyillari

Tahlil tamoyili turi	Baxtiyor Nazarovning metodologik yondashuvi	Abdug'ofur Rasulovning metodologik yondashuvi	O'zbek filologiyasidagi ilmiy ahamiyati
Kontekstual va sotsiologik	Badiiy asarni davrning siyosiy, madaniy va falsafiy oqimlari hamda ijtimoiy zaruriyatlar doirasida baholash	Matnni yozuvchining shaxsiy dunyoqarashi, estetik ideali va subyektiv ruhiy holati mahsuli sifatida talqin qilish	Adabiyot va jamiyat o'rtasidagi dialektik aloqadorlikni hamda ijodkor shaxsiyatining asardagi o'rnini ochib beradi
Struktur va poetik	Adabiy oqimlar, janrlar taraqqiyoti hamda ulardagi yirik struktur evrilishlar dinamikasini tizimli tahlil qilish	Muallif qo'llagan tasviriy vositalar, badiiy detal, murakkab kompozitsion butunlik va polifonik	Janr nazariyasi hamda amaliy poetika yo'nalishlarini metodologik jihatdan boyitishga xizmat qiladi

⁴ Rasulov A. — Iste'dod va e'tiqod. — T.: Sharq, 1998. — 56-b

Tahlil tamoyili turi	Baxtiyor Nazarovning metodologik yondashuvi	Abdug'ofur Rasulovning metodologik yondashuvi	O'zbek filologiyasidagi ilmiy ahamiyati
		dialoglar tabiatini tadqiq etish	
Aksiyologik (qadriyat)	Asarda milliy o'zlik va umumbashariy g'oyalarning falsafiy-axloqiy darajasini haqqoniy qadrlash	Yozuvchining til boyligi, uslubiy jozibasi va o'quvchiga ko'rsatadigan estetik ta'sir kuchini yuqori baholash	Badiiy asarning asl qimmatini uning shakl va mazmun mutanosibligi hamda badiiy ta'sirchanligi asosida belgilaydi

XULOSA Olib borilgan keng ko'lamli va batafsil qiyosiy o'rganishlar natijasida shunday aniq hamda qat'iy xulosaga kelish mumkinki, o'zbek adabiyotshunosligi va tanqidchiligi tarixida yetakchi mutafakkir olimlar Baxtiyor Nazarov hamda Abdug'ofur Rasulovlarning ilmiy va amaliy faoliyati o'ziga xos g'oyat mustahkam ma'naviy ko'prik vazifasini o'tab, o'tgan asrning ilg'or an'alarini yangi davrning modernistik va postmodernistik talqinlari bilan tutashtirishda mislsiz va yuksak rol o'ynadi; ularning yaratib ketgan boy ilmiy merosi bugungi kun filolog-yoshlari, tadqiqotchilar va xususan, tayanch doktorantlar uchun aslo tuganmas ilmiy-nazariy tajriba manbai bo'lib xizmat qiladi.

Baxtiyor Nazarov milliy adabiy tanqidning izchil falsafiy-nazariy asosi va taraqqiyot tarixini yaratish, asrlar osha shakllangan milliy adabiyotimizning jahon adabiyoti kontekstidagi obektiv o'rnini qat'iy belgilash, Fitrat va Cho'lpon singari nohaq qatag'on qilingan ulug' adiblar ijodini har tomonlama, erkin va ochiq tahlil qilish imkoniyatini ilmiy jihatdan asoslab berish orqali mustabid tuzum davri va undan keyingi adabiyotshunosligimizda chinakam grajdanlik hamda ilmiy jasorat namunasini ko'rsatdi va bu bilan tanqidchilikni chinakam obektiv fan darajasiga ko'tarishga erishdi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nazarov B. — O‘zbek adabiy tanqidi. — T.: Fan, 2000. — 250-b.
2. Rasulov A. — Tanqid, talqin, baholash. — T.: Fan, 2006. — 312-b.
3. Rasulov A. — Iste'dod va e'tiqod. — T.: Sharq, 1998. — 184-b.
4. Normatov U. — Ijod sehri. — T.: Sharq, 1998. — 184-b.
5. Quronov D. — Adabiyotshunoslikka kirish. — T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. — 224-b.